

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.1.6>

АВТОНОМНІ ОРГАНИ УПРАВЛІННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДАЛЕКОСХІДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ЯК ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У ЇЇ ДЕРЖАВОТВОРЕННІ

Гуменюк В.В.,

кандидат юридичних наук,

міжнародний викладач/старший дослідник, доцент,

доцент кафедри теорії та історії держави і права

ЗВО «Університет економіки та права «КРОК»,

Заслужений юрист України

ORCID: 0000-0001-8562-4389

Web of Science ResearcherID: GPK-5326-2022

e-mail: HumeniukVV@krok.edu.ua

Гуменюк В.В. Автономні органи управління Української Далекосхідної Республіки як органи державної влади у її державотворенні.

У 1917-1922 роках на території Далекосходу, в регіоні, відомому як Зелений Клин, українці, що переселилися туди, активно боролися за свої національні права та самовизначення. У зазначеному контексті виникла Українська Далекосхідна Республіка, яка прагнула до власної автономії та незалежності. Відтак необхідно здійснити комплексний аналіз автономних органів управління Української Далекосхідної Республіки як органів державної влади у її державотворенні. У ході дослідження було встановлено, що автономні органи управління Української Далекосхідної Республіки відігравали важливу роль у державотворенні. Вони забезпечували функціонування Української Далекосхідної Республіки як автономного утворення, сприяли розвитку української культури та освіти, а також захищали національні права українців на Далекосході. Під впливом прикладу виниклих після Лютневої революції 1917 року Української Центральної Ради у місті Києві з'явилася ідея створення Української Далекосхідної Ради. В умовах посилення політичної кризи в далекосхідному регіоні, занепаду українського громадського життя та зростання більшовицької загрози, практично всі українські організації, що існували на Далекосході, були ліквідовані в листопаді 1922 року після встановлення на вказаній території радянської влади, а їхні керівники та активісти зазнали арештів, а майно конфісковано, що є наслідком Читинського процесу (комплексом репресивних заходів радянської комуністичної влади, метою яких було придушення українського національного руху на Далекосході, здійснений з 5 по 13 січня 1924 року щодо затриманих у 1922 році українських активістів та провідних діячів українського далекосхідного руху). Українські національні організації являли собою струнку систему органів національного самоврядування українського населення Далекосходу, які мали суспільно-адміністративний характер, а їх створення – реалізація принципу національно-культурної автономії, який одержав законодавче оформлення тільки в Українській Далекосхідній Республіці.

Ключові слова: Національне державотворення, конституціоналізм, Український Далекосхід, територія, функції, інституції, громадянське суспільство, державно-правова основа, нормативно-правові акти, законодавча діяльність.

Gumenyuk V.V. Autonomous government agencies autonomous government bodies of the Ukrainian Far Eastern Republic as state authority bodies in its state formation

In 1917-1922, in the Far East region known as the Green Wedge, Ukrainians who had migrated there actively fought for their national rights and self-determination. In this context, the Ukrainian Far Eastern Republic emerged, striving for its own autonomy and independence. Therefore, it is necessary to conduct a comprehensive analysis of the autonomous governing bodies of the Ukrainian Far Eastern Republic as organs of state power in its state-building. The study found that the autonomous governing bodies of the

Ukrainian Far Eastern Republic played an important role in state-building. They ensured the functioning of the Ukrainian Far Eastern Republic as an autonomous entity, contributed to the development of Ukrainian culture and education, and protected the national rights of Ukrainians in the Far East. Inspired by the example of the Ukrainian Central Rada, which emerged in Kyiv after the February Revolution of 1917, the idea of creating a Ukrainian Far Eastern Council arose. In the context of the escalating political crisis in the Far Eastern region, the decline of Ukrainian social life, and the growing Bolshevik threat, virtually all Ukrainian organizations that existed in the Far East were liquidated in November 1922 after the establishment of Soviet power in the area, and their leaders and activists were arrested, and their property was confiscated, which is a consequence of the Chita Process (a set of repressive measures by the Soviet communist authorities aimed at suppressing the Ukrainian national movement in the Far East, carried out from January 5 to 13, 1924, against Ukrainian activists and leading figures of the Ukrainian Far Eastern movement detained in 1922). Ukrainian national organizations constituted a well-structured system of bodies of national self-government of the Ukrainian population of the Far East, which had a socio-administrative character, and their creation was the implementation of the principle of national-cultural autonomy, which was legally formalized only in the Ukrainian Far Eastern Republic.

Key words: National state-building, constitutionalism, Ukrainian Far East, territory, functions, institutions, civil society, state-legal basis, normative-legal acts, legislative activity.

Постановка проблеми. Враховуючи події, які відбулися з 2014 року, а саме: анексія Автономної Республіки Крим, військове вторгнення на Східну Україну, а також повномасштабне військове вторгнення 24 лютого 2022 року на Україну, проблемою є ознаки російських експансіоністських амбіцій та імперіалістичної політики. Відтак необхідно актуалізувати дослідження та висвітлення питання державотворення Української нації минулого століття, який наразі стає на захист демократичних цінностей, європейського шляху розвитку, територіальної цілісності та державного суверенітету України.

Метою роботи є уточнення відомих раніш, але недостатньо досліджених, виявлення нових фактів, поглиблення вивчення знань про Зелений Клин, аналіз реального стану предмета дослідження.

Стан опрацювання проблематики. Вивченню знань про Зелений Клин та феномен українського національного руху, що існував на Далекому Сході у 1917-1922 роках та став результатом національної самоорганізації місцевого українського населення, у своїх наукових публікаціях приділяли увагу українські на зарубіжні науковці: І. Багрянний, Ф.Ф. Буссе, П. Беркут, В. Кубійович, В. Кабузан, А.А. Кауфман, В.С. Ілліч-Світич, О. Мицюк, І.І. Шимонович, І. Світ, Т. Олесіюк, А.А. Попок, Ф. Заставний, В. Черномаз, М. Новицький, І. Нам, П.Ф. Унтербергер, А.А. Меньшиков, М. Марунчак, Т. Француз-Яковець та інші.

Вклад основного матеріалу. Для Українського народу Лютнева революція 1917 року стала національною революцією та дала прогресивний поштовх розвитку українського національного руху. Передумовою стимулювання процесів національної самоорганізації слугувало падіння існуючих при царизмі численних національних заборон і обмежень. Під впливом прикладу виниклих після Лютневої революції 1917 року Української Центральної Ради у місті Києві, Української Національної Ради у місті петрограді (сучасна назва – місто Санкт-Петербург) безсумнівно з'явилася ідея створення Далекосхідної Української Ради. Крім того, оскільки на перших з'їздах української громадськості йшлося про необхідність створення центральних національних органів на Далекому Сході, 11-14 червня 1917 року у місті Микільську-Усурійському відбувся I Всеукраїнський з'їзд Далекого Сходу, яким передбачалось розглянути питання про заснування Далекосхідної Української Ради як центрального адміністративного, політичного та громадського органу для українців, які проживали на території Далекого Сходу.

На вказаному з'їзді передбачалося розробити проект Статуту Далекосхідної Української Ради, яка повинна була об'єднати в собі всі громади, просвіти, клуби, товариства, спілки та інші українські організації, які працюють на підставі національного відродження українського населення у всіх сферах його життя на Далекому Сході. Практичне втілення ідеї створення Далекосхідної Української Ради пов'язане з рішеннями III Українського Далекосхідного з'їзду, що відбувся у квітні 1918 року, та IV Українського Далекосхідного з'їзду, що відбувся 25 жовтня – 1 листопада 1918 року. Представники Українських Окружних Рад, що створювалися, періодично з'їжджаються на свої наради, повинні були утворювати Українську Далекосхідну Крайову Раду (постанова

III Українського Далекосхідного з'їзду), що стала вищим представницьким органом українського населення на Далекому Сході, та перший тимчасовий склад та Статут якої обрано та затверджено вже на IV Українському Далекосхідному з'їзді. Покликання Української Далекосхідної Крайової Ради було здійснено керівництвом діяльністю Українських Окружних Рад, піднесення освітнього та культурного рівня та матеріального добробуту серед населення, крайових українських організацій, піклуючись про поширення національної та політичної свідомості, а також про захист інтересів українського населення на Далекому Сході перед крайовою та місцевою влади [1].

У травні 1919 року у місті Владивостоці відбулася друга сесія Української Далекосхідної Крайової Ради, якою прийнята Конституція українства Далекого Сходу (Української Далекосхідної Республіки), де закріплено статус та основні принципи діяльності Української Далекосхідної Крайової Ради, яка у своїй діяльності спиралася на право кожного народу на самовизначення та покликана була керуватися принципами повного народоправства. Так, згідно з зазначеною Конституцією Українська Далекосхідна Крайова Рада – вищий автономний орган українців Далекого Сходу та вищий виборний орган самоврядування українського населення з усіх питань національно-суспільного життя, а саме – керівного, законодавчого та роз'яснюючого характеру. Українська Далекосхідна Крайова Рада повинна була складатися з представників, обраних населенням у виборчих округах з дотриманням принципів демократії та із забезпеченням представництва від усіх округ при пропорції: 1 представник від 1000 виборців. Але на практиці цей принцип реалізувати не вдалося і, фактично, у період, що розглядається, вона складалася з представників українського населення округів (областей, повітів), обраних на Окружних з'їздах у кількості від 1 до 3-х осіб. Рада мала двічі на рік збиратися на свої сесії, а у разі виникнення питань надзвичайного значення – скликати засідання надзвичайної сесії [2].

Водночас за період існування Української Далекосхідної Крайової Ради з листопада 1918 року по листопад 1922 року відбулися три її сесії, які пройшли у місті Владивостоці. Перша сесія Української Далекосхідної Крайової Ради розпочала свою роботу відразу після закінчення IV-го Українського Далекосхідного з'їзду на початку листопада 1918 року. У цій сесії взяли участь представники лише Владивостоцької, Іманської та Маньчжурської округ. Першочергову увагу на ній було приділено питанню організації на Далекому Сході українських військових формувань та створення крайового українського економічного органу (українського банку) [1, с. 139, 140]. Друга сесія Української Далекосхідної Крайової Ради працювала у місті Владивостоці 27-31 травня 1919 року. Це була перша повна сесія Крайової Ради, на якій були присутні делегати майже від усіх українських Окружних Рад – Владивостоцької, Маньчжурської, Микільськ-Усурійської, Забайкальської, Іманської, Свободненської та Хабаровської. Головним питанням цієї сесії стало затвердження Конституції України Далекого Сходу (Української Далекосхідної Республіки). Сесія заслухала і 30 травня 1919 року затвердила проєкт Конституції національно-культурної автономії українців на Далекому Сході, якою визначався і статус Української Далекосхідної Крайової Ради [1, с. 141, 142]. Третя сесія Української Далекосхідної Крайової Ради відбулася у місті Владивостоці 14-21 листопада 1920 року. Одним із головних питань, що розглядалися на ній, було питання про вибори до Установчих зборів Української Далекосхідної Республіки [1, с. 148]. Таким чином, будучи вищим українським представницьким та законодавчим органом на Далекому Сході, Українська Далекосхідна Крайова Рада затвердила трирівневу структуру національно-представницьких органів українського населення, що включала також місцеві Громади та Окружні Ради, а безпосереднє керівництво українською суспільно-політичною та культурно-освітньою діяльністю на Далекому Сході здійснювали виконавчі органи, до яких належали: Український Далекосхідний Секретаріат та Тимчасовий Далекосхідний Український Крайовий Комітет, який був обраний на I Українському Далекосхідному з'їзді у червні 1917 року, як вищий тимчасовий орган влади з всім питанням українського населення на Далекому Сході [1, с. 131].

Тимчасовий Далекосхідний Український Крайовий Комітет мав здійснювати керівництво діяльністю українських організацій на період до скликання наступного з'їзду. Перший склад Комітету працював у місті Микільську-Усурійському. На II Українському Далекосхідному з'їзді в січні 1918 року обирається новий склад Комітету, який працював у місті Хабаровську. Тимчасовий Далекосхідний Український Крайовий Комітет діяв до III Українського Далекосхідного з'їзду, на якому 12 квітня 1918 року було обрано Українського Далекосхідного Секретаріату. Український Далекосхідний Секретаріат – виконавчий орган Української Далекосхідної Крайової Ради, який вів реєстрацію (перепис) українського населення краю та українських організацій, а у своїй ді-

яльності Українська Далекосхідна Крайова Рада повинна була керуватися постановами Українських Далекосхідних Крайових з'їздів, погоджуючи її з державними актами уряду та постановами законодавчих органів Сибіру та України [2].

Таким чином, Український Далекосхідний Секретаріат мав виконувати рішення Української Далекосхідної Крайової Ради та постанови Українських Далекосхідних з'їздів, керуючи поточною діяльністю далекосхідних українських організацій та представляючи українське населення перед місцевою владою та іноземними представництвами, які перебували на той період на території Далекого Сходу.

Незабаром після свого обрання Український Далекосхідний Секретаріат зіткнувся з проблемою відсутності коштів, а вже у червні 1918 року Далекосхідна Рада Народних Комісарів взагалі виявила відверто вороже ставлення до Українського Далекосхідного Секретаріату після того, як Український Далекосхідний Секретаріат видав припис про невтручання українського населення у військовий конфлікт радянської влади з чехословацькими військами, у результаті чого (у зв'язку з важким матеріальним становищем та внаслідок переслідувань) Український Далекосхідний Секретаріат змушений був припинити свою діяльність і залишити місто Хабаровськ. Всупереч вказаним підставам припинення діяльності, робота Українського Далекосхідного Секретаріату була відновлена лише після IV Українського Далекосхідного з'їзду (жовтень 1918 року, місто Владивосток), на якому склад Українського Далекосхідного Секретаріату було розширено, а саме: Ю. Глушко-Мова – голова, полковник Ф. Шешко – секретар з військових справ, І. Гадзаман – секретар з питань освіти, Г. Мелашич – секретар з організаційних питань, Я. Ситницький, О. Родіонов, І. Осипенко – секретарі з аграрних та економічних питань, а також питань представництва відносин з російською владою та іноземцями. Таким чином, Український Далекосхідний Секретаріат почав працювати у місті Владивостоці, де в 1919-1920 роках видавалася газета «Щире слово». Невдовзі Я. Ситницький був змушений виїхати з міста Владивостока і фактично вийшов зі складу Українського Далекосхідного Секретаріату, який змінився після проведення III сесії Української Далекосхідної Крайової Ради у листопаді 1920 року, на якій обрано новий склад Українського Далекосхідного Секретаріату, який діяв аж до арешту його членів радянською владою у листопаді 1922 року. Так, головою повторно став Ю. Глушко-Мова. Окремо необхідно зауважити, що Український Далекосхідний Секретаріат розглядався як вищий орган українства Далекого Сходу, а стосовно Української Народної Республіки та її громадян у цьому краї як орган, який виконує обов'язки Українського Генерального Консульства для всіх місцевих органів [3].

Разом з тим, за ініціативи П. Горового у містах Владивостоці та Микільську-Усурійському створені Українські Національні Комітети на Далекому Сході – українські національні організації, що перебрали активну роль в українському національному житті на території Примор'я 1921-1922 роках. Українські Національні Комітети створювалися з метою політичного об'єднання українського населення для більш успішного протистояння більшовизму після того, як восени 1920 року головнокомандуючий усіма збройними силами та похідний отаман всіх козачих військ російської східної окраїни генерал-лейтенант Г. Семенов видав голові Українського Далекосхідного Крайового кооперативу «Чумак» П. Горовому «Грамоту», в якій гарантував українцям Далекого Сходу (Зеленого Клину) право на культурно-національну автономію та дозволяв розпочати на місцях організацію свого національного управління. З метою реалізації зазначеного П. Горовий одержав від отамана Г. Семенова 10 вагонів борошна, кошти та золото (вагою приблизно 14 кг). Одержавши право на культурно-національну автономію та дозвіл розпочати на місцях організацію свого національного управління, а також матеріальні засоби, П. Горовий з березня 1921 року розпочав організацію Українських Національних Комітетів у місті Владивостоці та Микільську-Усурійському, які мали провадити запис у члени Українських Національних Комітетів громадян України та реєстрацію місцевого українського населення, організувати вибори до Повітових, Обласного та Крайового Українського Далекосхідного з'їзду, де мали розробити та затвердити форми та законоположення національного самоврядування, а також обрати Крайову Раду, яка мала стати на чолі цього самоврядування, а саме: створення на Далекому Сході нової козачо-селянської державності шляхом об'єднання українського населення Далекого Сходу з Усурійським, Амурським та Забайкальським населенням та створення Далекосхідного селянсько-козачого Національного Комітету [4, 5].

Голова ініціативної групи з організації Українських Національних Комітетів та заступника голови Владивостоцького Українського Національного Комітету – П. Горовий. Голова Владивостоцького Українського Національного Комітету – полковник Є. Геруцький, секретар – Й. Яки-

мів, члени – О. Корсун, С. Прант та інші. Український Національний Комітет у місті Микільську-Усурійському був створений навесні 1921 року. Голова – В. Мигулін, секретар – П. Яхно. Члени – Ю. Гай, М. Пирогів, Г. Никитенко, І. Чорній. За деякими відомостями, наявна інформація про існування Українського Національного Комітету в місті Імані, який було створено ще в лютому 1920 року (голова – П. Горовий, секретар – В. Київович) [5-7].

В умовах посилення політичної кризи в краю, занепаду українського громадського життя та зростання більшовицької загрози, Українські Національні Комітети було ліквідовано більшовиками в листопаді 1922 року, а їх членів заарештовано, які у 1924 році вони були серед головних обвинувачених на Читинському процесі (комплексом репресивних заходів радянської комуністичної влади, метою яких було придушення українського національного руху на Далекому Сході, здійснений з 5 по 13 січня 1924 року щодо затриманих у 1922 році українських активістів та провідних діячів українського далекосхідного руху). Отже, вище перелічені організації являли собою струнку систему органів національного самоврядування українського населення Далекого Сходу, які мали суспільно-адміністративний характер, а їх створення – реалізація принципу національно-культурної автономії, який одержав законодавче оформлення тільки в Українській Далекосхідній Республіці.

Висновки. Сутність вищевикладеного зводиться до висновку, що під впливом прикладу виниклих після Лютневої революції 1917 року Української Центральної Ради у місті Києві, Української Національної Ради у місті петрограді з'явилася ідея створення Далекосхідної Української Ради. На перших з'їздах української громадськості йшлося про необхідність створення центральних національних органів на Далекому Сході. Згодом у місті Микільську-Усурійському відбувся I Всеукраїнський з'їзд Далекого Сходу, яким передбачалось розглянути питання про заснування Далекосхідної Української Ради як центрального адміністративного, політичного та громадського органу для українців, які проживали на території Далекого Сходу. Вищим українським представницьким та законодавчим органом на Далекому Сході була Українська Далекосхідна Крайова Рада, яка затвердила трирівневу структуру національно-представницьких органів українського населення, що включала також місцеві Громади та Окружні Ради. При цьому, безпосереднє керівництво українською суспільно-політичною та культурно-освітньою діяльністю на Далекому Сході здійснювали виконавчі органи, до яких належали: Український Далекосхідний Секретаріат та Тимчасовий Далекосхідний Український Крайовий Комітет, який був обраний на I Українському Далекосхідному з'їзді у червні 1917 року, як вищий тимчасовий орган влади з всім питанням українського населення на Далекому Сході.

Українські національні організації являли собою струнку систему органів національного самоврядування українського населення Далекого Сходу, які мали суспільно-адміністративний характер, а їх створення – реалізація принципу національно-культурної автономії, який одержав законодавче оформлення тільки в Українській Далекосхідній Республіці.

В умовах посилення політичної кризи в краю, занепаду українського громадського життя та зростання більшовицької загрози, практично всі українські організації, що існували на Далекому Сході, були ліквідовані в листопаді 1922 року після встановлення радянської влади, а їхні керівники та активісти зазнали арештів, а майно конфісковано, що є наслідком Читинського процесу – комплексом репресивних заходів радянської комуністичної влади, метою яких було придушення українського національного руху на Далекому Сході, здійснений з 5 по 13 січня 1924 року щодо затриманих у 1922 році українських активістів та провідних діячів українського далекосхідного руху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Українство на Далекому Сході. *Нова Україна*. Календар на рік 1921-й. В., 1921. С. 131, 132, 134, 139–142, 148.
2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф.3696. Оп.2. Спр.381. С. 132, 134, 136, 214, 221, 222.
3. Сергійчук В. Українська соборність. Київ, 1999. С. 304-305.
4. Несторович В. На Зеленому Клині. *Воля*. 1921. Т.2. 4.6-7. С. 241;
5. Світ І. Суд над українцями в Читі (1923-1924 роки). *Визвольний шлях*. 1963. № 5. С. 522.
6. Світ І. Суд над українцями в Читі (1923-1924 роки). *Визвольний шлях*. 1963. № 4. С. 386. № 5. С. 523; *Громадська думка*. 1921, 7 липня.
7. Реєстр українських урядових і громадських гуртовань. 1920. С. 85.